

the identification space of the person except the spatial organization and a corporality. Processes of transformation of potential sense of vital space into actual are considered.

Keywords: vital space, identification space, household space, designing, a corporality.

Отримано: 21.02.2011

УДК 37.011.3-051:316.61

М.О. Коць

Структурно-функціональна модель розгортання процесу педагогічної взаємодії майбутнього вчителя

У статті представлено авторську структурно-функціональну модель розгортання процесу педагогічної взаємодії майбутнього вчителя, яка дозволила визначити чинники, що розкривають ситуації підготовки і змісту подальшої професійної діяльності майбутнього вчителя.

Ключові слова: суб'єктність, майбутній вчитель, діалог, гуманізація, педагогічна взаємодія.

В статье представлена авторская структурно-функциональная модель развертывания процесса педагогического взаимодействия будущего учителя, которая дает возможность определить фактора, благодаря которым раскрываются ситуации подготовки и содержания дальнейшей профессиональной деятельности будущего учителя.

Ключевые слова: субъектность, будущий учитель, диалог, гуманизация, педагогическое взаимодействие.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство ставить перед навчальними закладами завдання підготовки фахівців, здатних бачити в реальній дійсності суперечності і знаходити шляхи їх раціонального вирішення, гнучко перебудовувати зміст і напрями своєї діяльності у зв'язку із зміною соціальних орієнтацій, самостійно набувати необхідних знань. У дослідженнях В. І. Загвязінського, С. М. Годник, М. В. Кларина, В. Я. Ляудіс, В. А. Семиченко, В. А. Сластьоніна, Л. С. Подимової та ін. висувуються положення, які зводяться до того, що орієнтація на передачу майбутнім учителям деякої суми професійних знань і формування відповідних умінь сьогодні не перспективна.

У сучасних умовах вузівської підготовки виникає необхідність в розробці і впровадженні технологій підготовки майбутніх учителів, які дозволяють стати дійсними суб'єктами діяльності, здатними реалізовувати у вибраній професії індивідуальний стиль діяльності і бути відповідальними за ухвалене рішення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У вітчизняній психолого-педагогічній науці закладений загальнотеоретичний фундамент професійної підготовки вчителя, який розкриває різні положення.

Необхідно зауважити, що в більшості досліджень глибоко розкрита проблема, яка дозволяє виявити рольові позиції учасників педагогічного процесу в системі стосунків “вчитель-учні”. Проте в наукових працях не знайшли належного обґрунтування питання, пов’язані з дослідженням професійно-особистісного розвитку майбутніх учителів в умовах вузівської підготовки залежно від характеру педагогічної взаємодії в системі стосунків “викладач-студенти”. Це зумовило необхідність звернутися до розгляду сутнісної основи категорії “взаємодія” з різних концептуальних позицій: взаємодія як безпосередня і опосередкована дія суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок (Ю. Д. Бабанський, Л. І. Новікова та ін.); як об'єктивно існуюча взаємодія педагогів і тих, хто навчається (І. А. Лернер); як взаємозв'язок діяльностей педагогів і тих, хто навчається (Х. І. Лійметс, М. І. Смирнов); як форма організації спільної діяльності в системі стосунків “вчитель-учні” (Л. С. Байбородова, В. В. Власенко, А. Л. Журавльов); як навмисний контакт педагога і вихованців (І. Ф. Ісаєв, С. А. Сластенін, Є. Н. Шиянов).

Концепції вчених Н. А. Зимньої, С. Я. Ляудіс, Н. Ю. Посталюк, Н. Ф. Радіонова, Є. І. Рогова, Н. М. Рябової, С. А. Сластьоніна, О. Л. Федотової, Є. Н. Шиянова характеризують педагогічну взаємодію викладача і студентів в процесі навчання як особистісно рівноправне. Дане положення обумовлено суб'єктними рольовими позиціями у виконуваній діяльності.

Проте необхідно зазначити, що в педагогічному процесі ВНЗ існують стійкі об'єктивні суперечності, що гальмують розкриття потенційних можливостей студентів – відсутність єдності в теоретичній, психолого-педагогічній і методичній підготовці майбутніх фахівців; авторитарна, домінуюча позиція педагога в процесі навчання, що породжує стереотипність мислення майбутніх учителів і їх орієнтацію на відповідний характер взаємодії з вихованцями в подальшій професійній діяльності; відсутність гнучких планів і програм, які б забезпечували реальну можливість

вибору дисциплін і форм контролю відповідно до індивідуального розвитку; стандартизація педагогічного процесу як наслідок “відтворення” усереднених якостей, які характеризують особистість.

У контексті зазначених проблем професійна підготовка майбутніх фахівців на сучасному етапі передбачає зміщення акцентів з оволодіння технологіями передавання знань на оволодіння технологіями розвитку особистості за допомогою цих знань, вироблення особистої педагогічної позиції. Даний напрямок у сучасному освітньому процесі розглядає ставлення до знань та вмінь як до засобів, що забезпечують досягнення повноцінного загального та професійного розвитку особистості як суб’єкта педагогічного процесу.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження. Гуманізація освітньої системи спрямована на створення умов для повноцінного розвитку особистості. Викладач під час професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ виконує стратегічну роль в розвитку особистості студента. Досліджуючи дану проблему, ми виходимо з того, що значний потенціал у процесі професійно-особистісного розвитку майбутніх учителів закладений у здійсненні між-особистісної взаємодії викладача та студентів у зв’язку з тим, що педагогічний процес розглядається як процес взаємодії особистостей. Необхідно зазначити, що проблема взаємодії в науці широко досліджується з філософських, психологічних та педагогічних позицій. Дослідження впливу педагогічної взаємодії викладача і студентів на професійно-особистісний розвиток фахівців – майбутніх вчителів поки не стало предметом глибокого педагогічного аналізу.

Теоретичне дослідження категорії “взаємодія” (як родової категорії) дозволило визначити похідне положення про те, що будь-яке явище або об’єкт можуть бути зрозумілі та досліджені тільки у взаємозв’язку з іншими об’єктами. Спираючись на дану закономірність, педагогічну взаємодію розглядаємо як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об’єктів один на одного, який породжує їх взаємообумовленість та зв’язок.

Під час навчання у ВНЗ закладається стійка основа професійної діяльності. Сформовані в період професійної підготовки вміння, виступають надалі як професійно-особистісний розвиток вчителя. А функціональна, соціально-психологічна готовність студентів до виконання ролі суб’єктів забезпечує стійкий рівень розвитку особистісних, психічних, емоційних якостей майбутніх учителів.

Відповідно, перед викладачем ВНЗ постає завдання розвитку студентів як суб’єктів педагогічної діяльності, що передбачає:

оволодіння майбутніми фахівцями технологією педагогічної діяльності; усвідомлення та оволодіння процесами цілепокладання та цілездійснення діяльності; моделювання та прогнозування умов реалізації діяльності; виділення дій, необхідних для вирішення поставлених завдань; усвідомлення змін, які відбуваються з предметом діяльності та самим суб'єктом; оцінку та корекцію результатів здійснюваної діяльності.

Дослідження процесу становлення майбутнього вчителя як суб'єкта педагогічної взаємодії є важливим з огляду на принцип раціогуманістичного підходу [1; 2 та ін.]. На думку ініціатора вказаного підходу Г. О. Балла, поглиблена розробка світоглядної і методологічної проблематики психологічної науки слугує важливою передумовою її успішного розвитку і позитивного впливу на суспільну практику. Зміст цього підходу – з'ясування проблеми поєднання в галузі психології гуманістичної орієнтації з конструктивним використанням засобів раціонального пізнання. Такому поєднанню, як наголошується, слугує принцип раціогуманізму, який передбачає, у світоглядному плані, визнання інтелектуальної культури одним із важливих досягнень людства, а в плані методології людинознавства – вимагає максимального використання цього досвіду, в його гармонійній взаємодії з іншими складовими культури з метою розширення знань про людину і їх гуманістично орієнтованого практичного застосування. Принцип раціогуманізму особливо значущим є для психології, якій властива взаємодія природничонаукової і гуманітарної методологічних традицій.

Успішність формування навичок ефективної педагогічної взаємодії майбутнього вчителя досить тісно пов'язана із подальшим становленням його особистості і залежить від міри сформованості та якості функціонування механізму злиття образів “Я”-реального й “Я”-ідеального, їх зіставлення з вимогами педагогічної діяльності як у процесуальному плані (глибина рефлексії), так і в плані результативному (рівень усвідомлення) особливостей власного стилю педагогічної взаємодії [3].

Становлення особистості майбутнього педагога відбувається, як правило, у малій (академічній) групі. Студентська група постає своєрідним партнером спілкування. На думку В. В. Долгуна, результати взаємодії в системі “особистість-група” значною мірою залежать від формування уявлень людини про ті соціальні спільноти, членом яких вона є [4]. Розуміння того, чим за суттю є група, якими психологічними характеристиками вона володіє, є для особистості вихідною інформацією регуляції своєї соціальної поведінки.

Навчання у ВНЗ має професійну спрямованість, воно фактично стає навчально-професійною діяльністю майбутніх педагогів. Так, В. А. Якунін трактує професійну спрямованість як узагальнене ставлення студентів до майбутньої діяльності [5]. В свою чергу М. І. Алексеева виокремлює професійно-ціннісні мотиви, завдяки яким навчання сприймається як підготовка до майбутньої професійної діяльності [6]. На думку Н. В. Комусової, мотивація до оволодіння професією базується на мірі прийняття студентом цілей навчання і складається із професійної і власної навчальної мотивації [7].

А. Б. Орлов, вивчаючи питання побудови ефективної педагогічної взаємодії, виокремлює такі принципи: принцип діалогізації, персоналізації й індивідуалізації [8]. Провідним серед них постає принцип діалогізації.

Поняття “діалогу”, на думку Г. О. Балла, набуває все більшого значення в науці, зокрема в освітній практиці. Його широке застосування органічно пов’язується з гуманістично орієнтованими процесами і проектами, які належать до різних сфер суспільного життя і культури [9]. Однак, для того, щоб ефективно скористатися можливостями діалогічних підходів вчений пропонує визначитися із різноманітності значень і інтерпретацій, які співвідносяться із поняттям діалогу. Передусім, діалог розуміють як форму спілкування, і як принцип взаємостосунків тих чи інших суб’єктів, і як характеристику процесу розробки пізнавальної або практичної проблеми, і як механізм функціонування культури.

Діалогічна педагогічна взаємодія розгортається в умовах адекватного, когнітивного складного відображення учасниками педагогічного процесу, позитивного, особистісного ставлення один до одного [10]. На кожному етапі психічної організації людини (індивідуальному, суб’єктному, особистісному) оптимальною умовою розвитку й функціонування психіки, як будь-якої саморозвиваючої системи, стає відкрита взаємодія або діалог [11].

Центральним компонентом діалогу постають особистісні, а не функціонально-рольові стосунки, які відповідають нормоутворюючим принципам моралі. Виховання стосунків – мета педагога. Особистісні (суб’єкт-суб’єктні) стосунки призводять до взаєморозкриття, взаємопроникнення, особистісного збагачення учасників спілкування [12]. Тому, на нашу думку, постає вагомим експериментальне дослідження ролі діалогу викладачів ВНЗ і студентів у процесі взаємодії, що може істотно оптимізувати процес формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності.

Зазначається, що необхідною умовою діалогізації міжособистісних взаємодій у педагогічному процесі є формування у вчителя “гуманістичної” центрації, в якій домінуючими мотивами педагогічної діяльності стають мотиви самовираження й саморозвитку [8]. Відомо, що у вітчизняній психології гуманізація педагогічної взаємодії трактується не просто як передача певного набору знань, умінь і навичок, а спільне особистісне зростання всіх суб’єктів педагогічного процесу. Тобто діалогічне спілкування передбачає спільне бачення та обговорення конкретних ситуацій. При цьому не обов’язково погляди й оцінки мають збігатися: важливим є факт спільної спрямованості до вирішення проблем [13].

Гуманізація педагогічного процесу не передбачає повної відмови від застосування цілеспрямованих впливів. По-перше, вищі рівні управління педагогічним процесом (передача управлінських функцій тим, хто навчається) забезпечують, перш за все, його ціннісну регуляцію – орієнтацію на досягнення все більшої самостійності, більш повного розкриття своїх можливостей, індивідуальної своєрідності [14]. По-друге, повноцінна діалогічна взаємодія її суб’єктів не виключає управління, оскільки педагог є не тільки учасником, але й організатором діалогу [15].

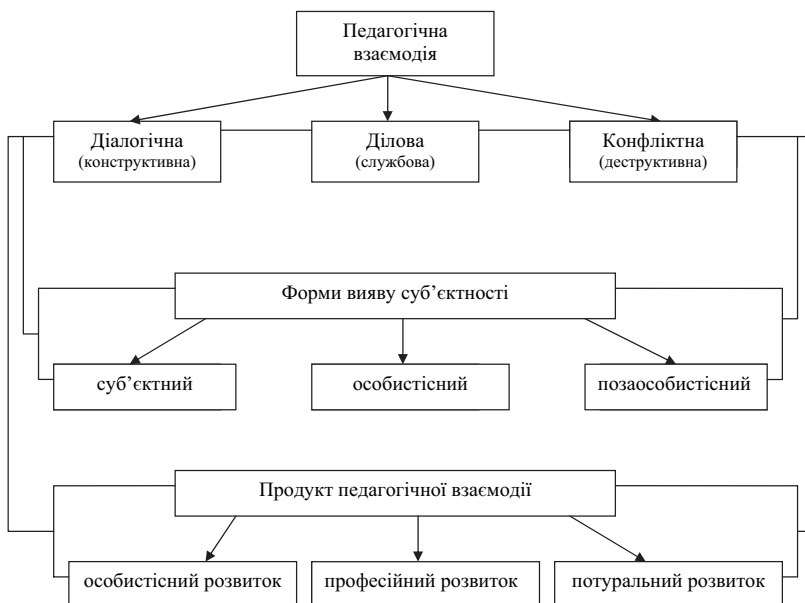
Аналізуючи співвідношення монологізму і діалогізму в гуманістично-орієнтованому педагогічному процесі, Г. О. Балл вказує на провідну роль діалогічної стратегії в психологічних впливах. Але це, на думку вченого, не означає відсутності в таких впливах монологічної сторони – якщо розуміти під нею відстоювання педагогом певної позиції. Тобто діалогізм у педагогічному процесі охоплює монологізм як момент, значення якого полягає у залученні майбутніх фахівців до нормативних (в широкому сенсі цього терміна) компонентів змісту освіти, в тому числі і до конкретних апробованих в культурі знань і способів дій, а також до фундаментальних гуманістичних цінностей, однією з яких є ідея діалогу [1].

Узагальнення результатів теоретичного аналізу проблеми становлення майбутнього вчителя як суб’єкта педагогічної взаємодії дослідження, дозволяє нам вибудувати певну модель розгортання процесу такої взаємодії (рис. 1).

Вихідним етапом процесу розгортання взаємодії є її такі основні напрямки, як діалогічна (конструктивна), ділова (службова) та конфліктна (деструктивна) взаємодія.

Діалогічна (конструктивна) взаємодія передбачає рівність позицій її учасників, підтримання емоційного контакту, сприйняття і розуміння внутрішнього світу один одного, альтруїстичне

ставлення тощо. Усі учасники діалогічної взаємодії наділені правом на власну думку, можуть висловлюватись як у стверджувальній формі, так і в формі заперечення. Така ситуація контактів створює підґрунтя активізації процесу самореалізації та особистісного зростання.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель розгортання процесу педагогічної взаємодії майбутнього вчителя

Ділова (службова) взаємодія – це взаємодія, яка підпорядкована вирішенню конкретного завдання (навчального, виховного тощо). При цьому простежується достатньо жорстка регламентація цілей і мотивів спілкування, способів здійснення контактів між учасниками, що значною мірою визначає взаємодію формалізованою. Одним із наслідків перебігу ділової взаємодії постає проблема психологічної дистанції і ефективності зворотного зв'язку [16]. Таким чином, у діловій сфері від її учасників очікується свідоме управління ходом взаємодії, згортання до мінімуму елементів випадковості.

Конфліктну (деструктивну взаємодію) можна визначити на рівні комунікативних, прагматичних і легітимних порушень [17]. Різновидом комунікативних порушень може бути комунікативна ізоляція, коли до якогось студента навмисне не звертається викладач при його демонстративному бажанні висловити свою

думку тощо. З комунікативним аспектом пов'язані такі порушення стосунків, як омана, наклеп, відторгнення, нехтування. Прагматичні порушення пов'язані з усвідомленням несумісності інтересів; вони є передумовою конфліктів. Легітимні порушення пов'язані із загостренням почуття справедливості, коли обидві чи одна із сторін, починають вважати, що у взаємостосунках з'явилися елементи несправедливості. Такі почуття доволі часто прикуті до навчального процесу, до оцінних ставлень між зворотними сторонами.

Розглянемо представлені в моделі такі компоненти, як форми вияву суб'єктності:

– *суб'єктний* компонент педагогічної взаємодії охоплює правильне співвідношення як педагогічного впливу, так і його активного сприйняття, власну активність вихованця, яка проявляється у відповідних впливах на самого себе та педагога. Характер прояву активності вчителя та учня в навчальній та поза навчальній діяльності може бути різною і звідси можуть спостерігатися різноманітні варіанти взаємодії;

– *особистісний* – змістовою основою індивідуальності як глибокого рівня особистості є властивості, формування яких забезпечує активізацію суб'єктності, впливає на вироблення індивідуального стилю поведінки та діяльності, створення унікального життєвого досвіду, значущого не тільки для самої людини, а також і прийняттого для інших;

– *позаособистісний* компонент педагогічної взаємодії спрямований на підтримку розвитку внутрішнього потенціалу учнів та надання їм можливостей вибору та прийняття відповідальності за свої дії, враховує індивідуальні особливості учнів, їх інтереси та мотивацію, стимулює їх розвиток в процесі взаємодії з вчителями та іншими учасниками освітнього процесу, освітнього середовища.

Розглянемо представлені в моделі компоненти продукту педагогічної взаємодії:

– *особистісний розвиток* проявляється в здатності до педагогічної взаємодії та означає універсальну особливість педагога, характерну для виконання його функцій в педагогічному процесі;

– *професійний розвиток* відбувається в процесі взаємодії як цілеспрямований взаємообмін та взаємозбагачення сенсом діяльності, досвідом, емоціями та установками;

– *потуральний розвиток* відбувається, коли в педагогічній взаємодії суб'єктів немає взаєморозуміння та вчитель у своїй діяльності застосовує потуральний стиль виховання.

Висновки. Здійснений аналіз структурно-функціональної моделі розгортання процесу педагогічної взаємодії майбутнього

вчителя дав змогу стверджувати, що під час навчання у ВНЗ закладається стійка основа професійної діяльності. Вивчення професійної моделі вчителя, дозволило нам визначити чинники, які розкривають ситуації в підготовці і змісті подальшої професійної діяльності вчителя як нові: профільне навчання, Болонський процес, зовнішня і внутрішня диверсифікація середньої і вищої освіти, вимоги професійної компетентності вчителя та інші. Оскільки становлення особистості майбутнього педагога відбувається, як правило, у малій (академічній) групі, майбутнім педагогом, перш за все, має бути усвідомлене своє місце у міжособистісній структурі групи. Це може стати передумовою зміни своєї поведінки й цілеспрямованого здійснення роботи щодо оптимізації здатностей до професійної взаємодії.

Структурно-функціональна модель розгортання процесу педагогічної взаємодії майбутнього вчителя розкриває існування таких форм вияву суб'єктності: суб'єктний, особистісний та позаособистісний. Важливою умовою успішного перебігу педагогічної взаємодії є включеність майбутнього фахівця як активного суб'єкта цього процесу.

Список використаних джерел

1. Балл Г. А. Психология в раціогуманстической перспективе : избр. работы / Балл Г. А. – Киев : Изд-во “Основа”, 2006. – 408 с.
2. Балл Г. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 4–11.
3. Галузо П. Р. Представления о собственном стиле педагогических отношений у будущих учителей / П. Р. Галузо // Психология. – 1999. – № 2. – С. 39–49.
4. Долгун В. В. Представления студентов об идеальной группе как партнере по общению / В. В. Долгун // Психология. – 1998. – № 3. – С. 81–90.
5. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / В.А.Якунин. – [2-е изд.]. – СПб : Изд-во Михайлова В. А., 2000. – 349 с. (Серия : Высшее профессиональное образование).
6. Алексеева М. И. Мотивы учебной деятельности студентов / М. И. Алексеева // Проблемы высшей школы : респ. науч.-метод. сб. – К. : Вища шк., 1976. – Вып. 25 : Психол.-пед. аспекты высш. образования. – С. 31–38.
7. Комусова Н. В. Развитие мотивации к овладению профессией в период обучения в вузе : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. В. Комусова ; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1983. – 16 с.

8. Орлов А. Б. Диалогизация педагогической системы // Психология учителя : тез. докл. к VII съезду психологов СССР/АН СССР / А. Б. Орлов ; редкол. : А. Б. Орлов, Л. М. Митина. – М. : [б. и.], 1988. – 183 с.
9. Балл Г. О. Головні аспекти застосування поняття діалогу : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. [“Менеджмент та маркетинг : досягнення і перспективи”] / Балл Г. О. – К. : Політехніка, 2002. – С. 7–8.
10. Ковалев Г. А. Психологическое воздействие: теория, методология, практика : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Г. А. Ковалев ; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – М., 1991. – 236 с.
11. Ковалевский П. А. Творчество в процессе познания учителем ученика : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / П. А. Ковалевский ; Гр. ГУ. – Гродно, 1996. – 20 с.
12. Путьято Л. М. Педагогическое общение учителя с учащимися различной успешности в обучении : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Путьято. – Гродно, 1999. – 181 с.
13. Петровская Л. А. Воспитание как общение – диалог / Л. А. Петровская, А. С. Спиваковская // Вопр. психол. – 1983. – № 2. – С. 85–89.
14. Краевский В. В. Общие основы педагогики : учебник для студ. высш. пед. заведений / В.В.Краевский. – М. : Изд. центр “Академия”, 2008. – 256 с.
15. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : книга для вчителя / за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. – К. : Освіта, 1997. – 231 с.
16. Куница В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / Куница В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
17. Булах І., Долинська Л. Викладач – студент : психологія міжособистісних взаємодій : навч.-метод. посіб. / Булах І., Долинська Л. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 106 с.

The article presents the author’s structural-functional model of the deployment process of pedagogical interaction of future teachers, which allowed to determine factors that reflect the situation of preparation and content of subsequent future professional activity.

Keywords: subjectivity, future teachers, dialogue, humanism, teaching interactio.

Отримано: 28.02.2011